

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

VI.

BAKÓVAL A KURUCOK KÖZÖTT

A kegyetlen tortúrázás, karóba húzás, kerékbe törés nem szélesztette, inkább seregbe verte a szegénylegényeket. Esze a tömlöcből való szabadulás után látszatra jóba foglalva magát, lappangott. Még adót is fizetett, s a vármegyei pandúrság jelentése szerint nem állt kapcsolatban a zöldváarak, azaz a beregi erdőségek bujdosóival.

Hanem a muszáj, természete szerinti, nyílt cselekvésre sarkallta. Történt pedig csöndessége idején, hogy egyik sószállítmányát a kamarai tisztek lefoglalták, igavonó barmaival együtt, s így földönfutóvá tették. Tehetetlenül nem sokáig nézte ügyét, mivel régtől fölismerte, hogy kesztyűs kézzel, jókodással a hivatalos haramiákkal szemben semmire nem megy. Néhány kenyeres pajtásával lóra kapva, kiszakították a kincstári baromcsordából a saját jószágait, és egy menetben rácsaptak az újlaki sókincstárra, ahonnét sebesülten futottak szét a zarnoki mód viselkedő tisztek. Esze a nyitva felejtett kasszából kártalanította magát, aminek következményeképpen a fejével fizet, hanem éppen akkor verbuválja Lipót császár a franciák elleni örökösödési háborújához a hadsereget. Ide mindenféle szélnek eresztett katonai szedelék nép, golyófogónak még a nyomorék is, jó. Esze kapva kap az alkalmon, hiszen császári menlevél védi, ha beáll katonának, s iménti vétkei elhomályosulnak, a vármegye ereje nem fog rajta. Képosztós osztrák katonamundérban maga is verbuválja a reguláris sereget. Úgy látszatra. A valóságban a mezei hadaknak gyűjti az erőt, hiszen régen megegyeztek, hogy a szülőföldet el nem hagyják, az összepásztorított sereget a maguk sorsának fordítására használják.

Korábbi tapasztalataikból tudták, hogy tekintélyes vezér nélkül csak vereségre számíthatnak. Gondoltak Thökölyre, a próbált kurucra, végül is Rákóczi felé fordultak, aki Bercsényivel itt bujdokolt háromnapig gyalogjáró földre, a lengyelországi Breznán. Bige Gyurka, Papp Miska kiszolgált kuruc katonák siettek is a lengyel várba, azzal a hírrel, hogy készül a fölkelés.

Rákóczi sokat csalódott már fiatal életében, a hallottak látására küldi be Magyarországra Bercsényi lovását, Barvinszky Jóbot, aki Papp Mihály kíséretében járja meg a fejedelem birtokait, tekinti föl a kardfogásra kapható elkeseredett népet Tarpán, Debrecenben, Diószegen és másutt.

Barvinszky Eszével tér vissza Breznára, s meghitel az első követség, a Bige Gyurkáék által mondottak mellett, amit Esze Tamás, a mokány magyar, maga ihletett szavaival ilyképpen egészít ki.

— A föld népe kész, csak feje legyen!

A szó a szívére szolgált a fejedelemnek, de annyira, hogy Esze Tamást gyalogezeresének nevezi ki, amiről pecsétes írást varrnak süvegébe, s bőrtokba eresztve adják kezébe a breznai kiáltványt, amelynek megtörténtkor Rákóczi szóbeli esküvel

fogadta, hogy a felkelőket nem hagyja magukra, akármilyen akadályok következnek, hogy elégséges segítő hadakkal jön az országba, minden késedelem nélkül, továbbá, hogy a zászlói alá sereglő parasztságot a jobbágyi állapotból fölszabadítja.

Az írásos kiáltvány mindenkinek szól. Értse meg minden igaz és édes országunk dicsőséges szabadságát óhajtó egyházi és világi, nemes és nemtelen, fegyverviselő és otthonlakó ember, hogy a törvények ellen hatalmaskodó, zaklató, adóztató, nemesi szabadságokat rongáló, magyarok becsületét lopkodó, kenyerünket elvevő birodalom ellen táborba szálljon.

Ez a világos beszéd ugyan már másképp csendül, nincs benne a jobbágyfelszabadítás, de azért szilárd alap az eddig délibábként lebegő szabadságvágytól hajtott tömegek alatt. Mint a vízár hömpölygött össze Ugocsa, Bereg és Szatmár mezítlás népe.

Rákóczi Úrnapjára, aratás előttre ígerte hazajövetelét, amikor már ezer fölkelő sorakozott Esze vezérlete alatt.

A nemesség, a vármegyék urai nem örülhettek a jobbágyfölszabadítás ígérétevel érkező Rákóczinak, ezért a fogadására Esze vezetésével a lengyel határra induló pár száz mezítlásbast Károlyi Sándor gróf, három vármegyék főispánja, később kuruc generális, Montecuccoli egy ezredével felerősödvé, Dolhánál szétverte. Rossz előjel.

Az ütközetben holtan maradt százötven kuruc, foglyul estek tizenheten, sebesülten szétbogarzóttak nyolcvanan.

A Károlyi parancsnoklata alatt támadó rutinos osztrák katonák közül csak néhányan estek sebbe.

Szegény fejedelem hazafelé útjában kapja a rossz hírt, miközben udvartartásával, néhány tucat francia tisztjével, akik a szakértelmet hozták, éppen Zavatkán táborozott. Vallomásaiban így ír a vegyes érzelmekkel teli találkozásról: „Még visszavonulhattam volna, és volt is rá nagy okom, de bátorított és erősített az a vágyakozás, hogy megérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét.”

Az Orava patak völgyein, a Vereckei-hágón fölfelé kapaszkodva, hazafelé folytatva útját, üzent Esze Tamásnak, hogy a Beszkidek túlsó oldaláról vezesse hozzá csapatait. A dolhai vereségből újra összeseregelt sebesültek és a később hozzájuk csatlakozott rongyosok június közepén értek a „haza küszöbére”, ahol Rákóczit várták. A fejedelmet lesújtotta a látvány. Háromezres fegyveresre gondolt, s rongyos, mezítlásbas, botokkal, villákkal, kiszögezett kaszákkal, parasztpuskákkal hadonászó pár százas jobbágytömegeket látott, amint örömmámorban úszva, rivalogva tolongtak körülötte. Örömiük nemcsak Rákóczi személyének szólt, de kemény vezéri hangjának, amivel fősorakoztatta a szertelen tömeget.

A példa ott volt. Bercsényi parancsnoklata alatt két század dragonyos, Ocskay brigadéros kardja alatt az osztráktól átpártolt négy század huszár, s állt, mint a parancsolat. Jelenlétük egyszerre mutatta, hogy a fejedelem ígérete szerint hozta a külső segítséget, de azt is, hogy a rongyosoknak ilyen sereggé kell alakulniuk.

Rákóczi, Bercsényi kigondolt terveket hozott. Az európai hatalmak nagy harcműzök porondjain vívtak immár, s a magyar fölkelésre figyelve segítségüket ajánlották Rákóczinak. Kicsi érdek benne kucorgott mindben. A franciák azt várták, hogy Rákóczi kurucjai osztrák csapatokat kötnek le. A hollandok a fölszabaduló protestáns érdekeket üdvözölték a mozgalomban, ezért segítséget ígértek. Az orosz cár a Lengyelországgal való harcában kívánta Rákóczi szövetségét.

Mindezeket a tényeket észbe véve a vezérek úgy vélték, ismét fényében ragyog a magyarok hadiszerecséjének csillaga. A bajor választófejedelem Bécs felé haladva szorongatja az osztrák udvart. S ha ehhez a kuruc csapatok idejében elérhetik a nyugati határt, döntő csapást mérhetnek a császári székvárosra, közel a magyarországi függetlenség órája!

Mindehhez a katonának valót katonává kell gyúrni, de sebesen, a nemességet a fölkelés pártjára vonni, azt még sebesebben!

A póri nép tömegével özönlik, a nemesség csak szállingózik, mint meleg teleken a hópihék.

Rákóczi agyában talán a rongyosokkal való első találkozásban világosodik meg, hogy az előtte gomolygó ember- és gondmasszából kell elővarázsolnia a célra irányítható rendet. Tudta, hogy nem rakhatja egy végtébe a megoldandó kérdések sokaságát. Egyszerre kellett mindent a vállára, eszébe vegyen. Legelőbb katona legyen. Azok élelve, ruhája, fegyvere, lova, nyerge, szállása.

Csak egy katona megteremtése ötven szakmát mozgat. A búzatermelő paraszttól a molnáron át a porciómesterig. A kendertermelő paraszttól a takácson át a gatyavarróig. Minden mozzanathoz a megfelelő embereket megtalálni, érdekeltté tenni, ezeknek hite mezejét élő hitmaggal bevetni, hogy amíg tart a függetlenségi harc, mindig viruljon, termést hozzon a vetés.

És teremts bányát, olvassz ércet, kovácsold karddá, puskává, főzess salétromot, öröltesd puskaporrá, tartsd szárazon.

Legyenek parancsolni tudó tiszteid, altiszteid, akiknek hatalmuk van a saját falubelijeik fölött is, mikor győztes csaták után a kótyavetyén hajba kapnak. Legyenek diplomataid, kemény törvényeket alkotó törvényíróid, akik a várak fenntartásának szolgálati szabályzatait megvalósítják. Legyenek végrehajtói a törvényeknek, akik megóvják akaratodat a csorbulásoktól.

Legyenek áristomaid és hadbíróid, akik szigorú rendet parancsolnak a kézevágástól a lefejezésig, de legyenek irgalmas gondosaid is, akik a hadba vonultak családját védik a földesúri bosszútól, erőltető adózástól, akik az elesettek özvegyeit, árváit irgalommal istápolják. Tudj dicsérni és büntetni.

A jezsuiták kezén neveledett Rákóczi nem tanult hadvezetést, állambölcseletet. A széptan, a vadászat, a filozófia, a zene, a nyelvek ismerete, az üldözői elől való bujdosás töltötte be eddigi életét. Az akkori Magyarország legnagyobb földesurának ez dukált. Hogyan is készülhetett volna szabadságharcra? Övták tőle nevelői. Az erre való készség alvó rügyként létezett benne. Örökölte a szigetvári Zrínyi-óstól, Bethlen Gábertől, Báthorytól. A kész helyzet most pattintotta a bimbókat.

Talán ha nem ilyen fordulatot vesz élete folyása, ezek a készségek örökre alvó rügyek maradnak benne, s úgy hal velük, hogy maga sem tud róluk.

Tavaszi volt, korai nyár, amikor termőre fordult gyümölcsfák szirmaitól lángba borulnak a magyar tájak, fényük az égig lobog, amiből a szabadságharc tíz éve alatt a vaknak is jutott.

HADAK

Tudta: a hadak az elsők. Ott is a lovasok. Tudata, hite varázspálcájával, a tömeges lelkesedésével előteremtette őket.

Öt év alatt 75 ezer jól felszerelt, zsolddal ellátott katona veszi körül. És palotás ezredek, francia hadmérnökök, idegen zsoldos tisztek viszik csapatait csatáról csatára, ha nem is mindig győzelemről győzelemre.

Változó fényességgel 1707-ig ragyogott a kurucok szerencsecsillaga. Lassan fordult a külhoni hatalmak egyensúlyhelyzete, vasas osztrákok tömegei özönlöttek a kicsi haza földjére. De a kurucokat is meg lehetett unni. Amelyik területről nem meggyőződésből adták az adót és porciót, ott a kuruc éppoly könyörtelenül megvette a magyar lakosságon, ahogy a kor hadiszokásai szerint minden katonanép behajtotta életföltételeit. Ölt, zsarolt, gyűjtogatott.

A hatalmas Rákóczi-birtoknak az a része, amely nem volt osztrák kézen, minden föllelhető jövedelmével a hadakat, a fejedelem akaratát szolgálta.

Rákóczi francia tisztjeinek olyan szakmája volt a hadszervezés, mint asztalosnak a sámligyártás.

A föld népét mezei hadaknak minősítették. Tudva, hogy ez a rablásra is hajlamos, lelkes gyülekező tömeg hazafiságos indulatból katonáskodik a saját, de jól irányítva a haza szolgálatában.

A katonai regulákat nem ismerő néphadat kisebb portyákban alkalmazták, hatalomban tartandó területek őrzésére, várszolgálatra, a vonuló ellenség csipkedésére, bosszantására. Reguláris csapatokkal nem szerettek szembekerülni, s ha tehették, előlük gyakran megszaladtak.

Nagyobb mezei munkák idején hazamehettek, szabadságuk lejártával visszatértek csapataikhoz, amire a megyei katonaság hadbiztosai ügyeltek.

A reguláris sereget toborzással gyűjtötték. Sípbal, dobbal, vidámsággal. Ezek teljes felszerelést és zsoldot kaptak vitézségük, rangjuk, beosztásuk szerint. A Rákóczi hatalmában levő területeken a nemesség köteles volt táborba szállni, de maga helyett más embert is állíthatott katonának, különben büntetéspénzt fizetett.

A betakarítás idején otthon dolgozó paraszthadak helyébe gyakran tizenkét éves fiúk mentek a táborokba.

Rákóczi 75 ezres seregének felét a huszárság tette. Fölállításukat a lóban gazdag lengyel határ mentén eszközölték, és az ottani nagy térségeken kovácsolták össze a csapatokat. Rohamra, visszavonulásra, vágásra, rajtarajtára, fordulatokra való mozgásukban, dob- és kürtjelekre történő cselekvések elsajátítására tanították őket. Jól futó csilalli, harci lovaik voltak többségben, török-arab keveredésűek. Nyúlánk, könnyű léptűek, amelyek huszonnégy óra alatt képesek voltak húsz magyar mérföldet benyargalni. (Több mint 160 kilométer.)

A lovasezredek állatszükségletét kereskedelmi láncolatok révén a spanyoloktól, a krímiektől, a moldvaiaktól is kieszközölték. Rákóczi vásárolt olyan lovakat, amiket vitézi tettekért, szépen felszerelve odaajándékozhatott.

De ott voltak a fejedelem palotás divíziói. Ezek nem csupán a díszelgést vagy az ő személyét szolgálták, hanem aktívan részt vettek a hadi manipulációkban. Volt egy magyar udvari lovas karabélyosezred, egy székely gyalogos dárdásezred, egy zöld lövész gyalogosezred és egy francia gránátos osztály.

A hadi év december elsejével mindig befejeződött, a seregek téli szállásaikra vonultak, leginkább azokra a területekre, ahonnet sorozták őket, hiszen tulajdonképpen ezzel hazamentek.

És a hadi év, a kikelet, május elsejével kezdődött, mindig szép muzsikaszavas csinnadrattával.

Rákóczi seregeiben a tüzérség jelentős két ágazatra oszlott. A vártüzérség a védelmet szolgált. A kerekre szerelt ágyús ezredek, a mezei tüzérség, vonult a csatateretekre. Ágyúik, a seregbontók, szakállasok, bombavető, mozsarak vas- és kőgolyókat, robbanó, tüzet okozó láncos gránátokat köhögtek ki magukból. A mohácsi csatában használt első ágyúk működési módjához képest alig változtak.

A puskák még előlőtöltősek, használatukhoz szép magyar nyelvű szabályzat maradt ránk:

1. Vedd ki a tőtést a lódingbul!
2. Harapd le a tőtést!
3. Poroszd fel a fegyvert!
4. Zárd a serpenyőjét!
5. Pofádhoz a fegyvert!
6. Készülj a tüzeléshez!
7. Adj tüzet!
8. Vedd el a pofádtúl a fegyvert!

Ennyi mozzanathól tevődött össze egy lövés.

A seregek felszerelését számtalan ipar szolgált. Némelykor, sarcul, egész város, mint például a fölkelés első éveiben Debrecen, amiért önként nem adta be a derekát a kurucoknak, több ezred ruházatát volt köteles kiállítani. Tehát posztót, szövetet. Ha maga nem győzte a hozzávaló anyaggal, szász, török, örmény, holland, angol posztókereskedőktől szállítmányszám vásárolta.

A hadak helyzetére vonatkozóan pontos följegyzés készült egy francia márkinak, aki a király követeként Egerben találkozott a fejedelemmel.

— Folytatjuk a háborút. A kismenesség velünk, az egyházi rend azonban császárpárti, a főnemesesség alig hajlik felénk.

— Bevezetem a rézpénz használatát. Harminckét ezredemben a kismenesek saját felszerelésükkel, zsold nélkül szolgálnak.

— A kassai és besztercei öntödék annyi ágyút, golyót, gránátot gyártanak számomra, amennyi kell, ebben hiányt nem szenvedünk.

— Vashámoraim annyi nyersanyagot termelnek, amennyire szükségem van.

— Tíz puskapormalom működik.

— Két év alatt négyezer puskát gyártottunk hazai műhelyekben. De beszerezzük azokat külföldről is.

— Nagyvárad, Szeged és Arad az osztrák kezén, de azokért én magam megyek. Szeged különösen fontos lenne számomra, a törökkel való közeledés megkönnyítésére. (A karlócai béke után a Tisza a török birodalom és a Magyarország közötti határvonal.)

Rákóczi ezúttal panaszolja el a másfél éves hadakozásai között szerzett szomorú tapasztalatait, amely szerint az erők és eszközök elégségesek lennének a sikeres hadjárat folytatásához, befejezéséhez, de a hadak fegyelmezetlenek és a fegyelmezést nem is tűrik, mivel heves vérmérsékletű magyarok. És nincsenek harci tapasztalatok, nincs idő a rendet beszélykolni, mert az első pillanattól harcolni kényszerültek. A régi vitézi virtus az Osztrák Ház jogára alatt teljes tudatlansággá züllött, amit még tetéz az a gond is, hogy „főtisztjeink sem tudják, mi a hazaszeretet parancsolta fegyelem és önfeláldozás!”

Panasza dacára az elmondott két év alatt sok eredményről tehetnek számot. Debrecen befogadja őket, Kállót ostrommal beveszik, megvívják a váradoszlai, szentbenedeki csatát, Bercsényi sikeresen folytatja fölvidéki hadjáratát, amivel megszerzi az iparos városokat. Munkácsot az osztrák őrség adja kuruc kézre. És a sikerek látán jövőgetnek már a főnemesek, és sok csatában mint brigadérosok, generálisok, őbesterék, hadbiztosok szolgálnak.

Szeged kulcskérdés Rákóczi számára, általa a törökkel viszonylagos békében maradhatna, és a saját hatalmát kiterjeszthetné a dél-alföldi területekre, ahol az ellenségeskedő rácokat (gorácok, hegyekből valókat) a pártjára vonná.

Rákóczi diplomatai nem voltak politikuskak velük. Amikor azok a kuruc győzelmek hatására már a soraikba álltak volna a Dunántúlon, véletlenül szétverték őket. Ekkor elfordul a rácság, s az osztrákok oldalán harcol.

Rákóczi 1704. július 2-án érkezik Szegedre hadaival, amelynek palánkját az első rohammal elfoglalja, sátrát a külső rókusai részekben üti fel, mozsárágyúival ostrom alá kapja az erődöt, de nem sok kárt tehet benne. Ostromágyúit nincsenek kéznél. A pállott melegben megbetegszik, de betegíti kedélyét a város lakóinak részvétlensége, ami félelemből is származhat. Udvarlására nem mozdulnak, mert bölcsen tudják, a kuruc elmegy, az osztrák ittmarad. Ver rájuk olyan sarcot, hogy belegebednek. Hiszen az osztrák követelődik, mint pár évtizeddel korábban a török. Globitz várparancsnok keze elnyúlik Halasig, Kecskemétiig. Ha követelésének nem tesznek eleget, elfogatja a városok előljáróságát, túsokul tartja, és csak a kivetett sarc árán adja vissza őket. Ellenkező esetben levágott fejükkel nyugtáz.

Szegeden a kurucokat amúgy sem szeretik. Száguldóik többször földúlták a védetelen külvárosokat, rohantukban szepplősítették a fehércselédeket. Ugyanekkor Vak Bottyán ezredeiben sok szegedi polgár vitézkedik a dunántúli csatamezőkön.

És Szeged lakossága akkor is csak távolról néz, amikor Rákóczi erdélyi fejedelmé választatásának hírével fényes követség érkezik a szalmazsákon fekvő herceghez.

Több minden az ostrom abbahagyására ösztökélte őt. Az a fölismerés, hogy hiába veszi be a várat, a karlócai békekötés értelmében az a törökök jussa. De Bercsényi is Szeged elhagyására biztatja kedves leveleiben.

„Örülök, hogy Egerből kikelvén Kegyelmed, az ottani egerészést abbahagyta, és hagyja is el Nagyságod Szegeden a szegelést is, mert nagyobb dolgok várnak Nagyságodra.”

Esze minden csatában seregestől megmerülkőzik. Hősi működését Rákóczi szépen honorálja. Ő az egyetlen a tanulatlanok közül, akit generálissá tesz, Tarpának nemesi kiváltságokat ad. Az áldozatkész Esze 1708 pünkösd napján meghal. Nyitrán két hajdúezred szétválasztása közben éri kuruc kardtól a méltatlan halál.

Innentől lefelé hajlik a kurucok hadi csillaga. A külhoni hatalmak érdeke és figyelme is elfordul róluk, a seregek fáradnak, züllebenek, Rákóczi rézpénzei elromlanak, a földesurak visszakövetelik jobbágyaikat. Az osztrák erősödik.

Még következnek szép sikerek, győztes csaták, rendteremtő országgyűlések, de a bukást már csak késleltetni lehet, megállítani nem.

Az 1711-ig tartó szabadságharc nemzetünk tehetségét bizonyítja, ha szorító kétségei között összeveti vállát.

Rákóczi bujdosásra kényszerült.

Hű tükre a kornak az utólag termett búcsúzó.

*Bölcsőm, vigasztalóm,
Dajkám és ápolóm,
Szép Magyarországom!
Jaj, szörnyű fájdalom,
Meg kell tőled válnom!*

*Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Lovam lábanyomát,
Te áldott földedet én
Többé már nem láthatom!*

